

BARTŁOMIEJ K. KRZYCH
Instytut Dobrego Pasterza

WSTĘPNY ZESTAW LITERATURY ŹRÓDŁOWEJ DO BADAŃ NAD LITURGIĄ PAPIESKĄ

W ciągu dwudziestu wieków Kościoła katolickiego liturgia święta sprawowana przez kolejnych Namiestników Chrystusowych, będąc wzorem dla Kościołów lokalnych całego świata, nabrała niezwykłego splendoru, bogactwa ceremonii, tradycji sięgających pierwszych wieków¹, a nawet, według niektórych podań, czy nawet legend, samego Księcia Apostołów².

Ten swoisty skarbiec, będący ekspresją i wyrażeniem wiary pokoleń, przyozdobiony powagą i dostojnością tych, którzy od czasów św. Grzegorza Wielkiego nazywają się „sługami sług Bożych”, mimo iż w ostatnich dziesięcioleciach utracił wiele ze swego dawnego blasku³, nadal pozostaje jeśli nie zamknięty, to nieco zapomniany jako jedna z wielu komnat pałacu *patrimonium* Kościoła Chrystusowego⁴.

¹ Do dziś np. przetrwał w niektóre bardziej uroczyste dni obrzęd odczytywania (odśpiewywania) Lekcji (czyli czytania) oraz Ewangelii w języku łacińskim, a następnie greckim, zob. artykuł opublikowany w języku włoskim oraz angielskim na stronie internetowej Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych: *Canto del Vangelo in lingua greca in alcune celebrazioni papali*, http://www.vatican.va/news_services/liturgiy/details/ns_lit_doc_20091117_canto-vangelo_it.html (20.06.2011); *The Chanting of the Gospel in Greek in Certain Papal Celebrations*, http://www.vatican.va/news_services/liturgiy/details/ns_lit_doc_20091117_canto-vangelo_en.html (20.06.2011).

² Ks. Reiners w swym pobożnościowym dziele o Mszy św., zatytułowanym *Ofiara Mszy świętej w tajemnicach i cudach. Niezłębione źródło łaski i błogostawieństw dla chrześcijan żyjących i wiernych zmarłych* (Wydawnictwo Dzieł Ludowych, Mikołów — Warszawa 1904, s. 60–63), umieścił opis, jak to „Święty Piotr, jako głowa Apostołów, sprawuje po raz pierwszy Ofiarę Eucharystyczną w Wieczerniku”, który podany został za *Mistycznym Miastem Bożym* Marii z Agredy (miała ona mieć objawienie tej pierwszej papieskiej Mszy św.).

³ Ogólnie o reformie liturgii papieskiej w czasie oraz po Soborze Watykańskim II pisze abp A. BURNINI w swym *The Reform of the Liturgy 1948–1975*, Collegeville 1990, s. 805–817. Używa on tam (s. 805) określenia „nowoczesna mentalność” (*the modern mentality*), do której należy przystosować liturgię, jednakże pod tym ogólnym wyrażeniem kryje się usunięcie wielu charakterystycznych elementów liturgii papieskiej, jak np. przyjmowanie Komunii św. przez papieża od tronu; spożywanie Najświętszej Krwi Chrystusowej przez rurkę zwaną *fistula*; pocałunki stóp papieskich; procesje z *sedia gestatoria* (lektyka) oraz *flabelli* (wachlarze liturgiczne); obrus zwany *Incarnatus est* (składający się z 13 kawałków materiału, rozwijany w czasie *Credo* na ołtarzu); czy wreszcie szaty własne papieża (np. *fanon* [rodzaj humerału], *manium* [obfity płaszcz], czy *subcingulum* lub *subcinctorium* [rodzaj paska]), etc.

⁴ Utworzony staraniem bł. papieża Jana Pawła II oraz abp. Piero Mariniego (obecnego przewodniczącego Papieskiego Komitetu ds. Międzynarodowych Kongresów Eucharystycznych) Urząd Papieskich

By udostępnić wszystkim — tym którzy tego pragną lub zostaną poniesieni ciekawością — możliwość poznania i rozsmakowania się w owym dziedzictwie, podajemy i krótko omawiamy ogólny wybór bibliografii tematu liturgii apostołskiej, zwanej zazwyczaj papieską⁵

Należy nadmienić, że przedstawione tu publikacje i dzieła w żadnym wypadku nie wyczerpują dostępnej bibliografii, a są jedynie skromnym zaczątkiem do poważnych studiów nad liturgią sprawowaną przez kolejne osoby wybrane przez Chrystusa, by paść Jego owce oraz dzierżyć klucze Królestwa Niebieskiego.

Pozostaje tylko do powiedzenia, iż: w naszym zbiorze nie uwzględniono dzieł opisujących lub odnoszących się do liturgii papieskiej w sposób pośredni; w przypadku ksiąg liturgicznych oraz artykułów zasygnalizowano wyłącznie najważniejsze lub najbardziej znane pozycje; niejednokrotnie w podanych publikacjach można odnaleźć dalszą, niekiedy niezwykle bogatą, bibliografię.

1. Księgi liturgiczne

Wszelkie wskazania dotyczące sprawowania świętych misterii od pierwszych wieków istnienia Kościoła były spisywane i przekazywane następnym pokoleniom wraz z tradycją ustną, co w nieco późniejszym czasie, a szczególnie za pontyfikatu św. Grzegorza I, papieża — reformatora życia liturgicznego i kurialnego w Rzymie, doprowadziło do kodyfikacji owych wskazań, które dzisiaj moglibyśmy nazwać rubrykami.

Celebracji Liturgicznych, kontynuujący tradycje i posługę Świętej Kongregacji Ceremoniału, wydał do tej pory kilka (nierzadko obszernych i wyczerpujących) publikacji (o których poniżej), a także księgi liturgiczne (obrządy związane ze śmiercią papieża, z konklawe oraz wyborem kolejnego papieża na Stolicę Piotrową, o których również piszemy poniżej) pierwszy raz w historii w pełni dostępne dla ogółu wiernych. O historii Urzędu piszą np. K. KLETKIEWICZ, *Papieski Urząd ds. Celebracji Liturgicznych?*, „Anamnesis” 38 (2004) [korzystam z wydania internetowego: <http://www.kkbbids.episkopat.pl/anamnesis/38/22.htm>, dostęp 20.06.2011]; G. MARINI, *Sługa liturgii*, B.K. Krzych (opr.), Warszawa 2010, s. 21.

⁵ Dawniej niemal wyłącznie funkcjonował termin „kaplica papieska” (wł.: *cappella papale*), nie bez związku z ówczesną rozbudowaną hierarchią Pałacu Papieskiego (zamienionego w Dom Papieski przez papieża Pawła VI na mocy motu proprio *Pontificalis Domus* z dnia 28 marca 1968 r. Polskie tłumaczenie, wyjęte z *Wiadomości Diecezjalnych* diecezji katowickiej nr 37 (1969), s. 133–138, znajduje się w bogatej i wciąż poszerzanej bazie serwisu internetowego „Opoka”: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/motu/pontificalis_domus_28031968.html, dostęp 20.06.2011). Obecnie jednak w broszurach przygotowywanych i sukcesywnie publikowanych przez Urząd Papieskich Celebracji Liturgicznych stosowane jest niekiedy określenie *cappella papale*, np. w tej przygotowanej na uroczystość beatyfikacji papieża Jana Pawła II, której nadano tytuł: *Cappella papale presieduta dal Santo Padre Benedetto XVI per la beatificazione del servo di Dio Giovanni Paolo II papa* (do pobrania ze strony internetowej Urzędu jako plik w formacie pdf: http://www.vatican.va/news_services/liturgy/libretti/2011/20110501.pdf, dostęp 20.06.2011).

1.1. Dawne księgi

Tak więc począwszy od pierwszych *Ordines Romani*⁶, poprzez sakramentarze (*gregorianum, leonianum, gelasiana*)⁷, do ksiąg liturgicznych przygotowywanych na poszczególne okazje i uroczystości, zatrzymujemy się w II poł. XV w., kiedy to pojawił się pierwszy papieski ceremoniał, nazwany po prostu *Caeremoniale Romanum* (opracowany przez Piotra z Burgos w 1455 r.). Niedługo po tym wydarzeniu słynny papieski ceremoniarz, na polecenie papieża Innocentego III, Augustyn Piccolomini (późniejszy biskup) ułożył w 1488 r. księgę *De caeremoniis Curiae Romanae libri tres*, w kilkanaście lat później (1516 r.) opublikowaną (w Wenecji) i nieco zmodyfikowaną przez Krzysztofa Marcelo (pt. *Rituum ecclesiasticorum sive sacrarum ceremoniarum S. S. Romanae Ecclesiae libri tres non ante impressi*). Ceremoniał ten stał się swoistym punktem przełomowym⁸.

Dzieło Piccolominiego i Marcelgo wywarło ogromny wpływ na kształtowanie się liturgii pontyfikalnych sprawowanych przez biskupów na całym świecie⁹ — wystarczy wspomnieć o publikacji pierwszego *Caeremoniale episcoporum* w 1600 r. za pontyfikatu Klemensa VIII.

XVI-wieczne *Caeremoniale Romanum* do dzisiaj wywiera wpływ na liturgię sprawowaną przez Biskupa Rzymu¹⁰.

⁶ Poczynając od XVI w. *Porządki* te były publikowane w różnej ilości, pod różnymi tytułami, będąc jednocześnie inaczej dzielone przez badaczy. Najistotniejsza wydaje się praca M. ANDRIEU (*Les Ordines Romani du haut Moyen Âge*, wydane w Paryżu w 1924 r. w czterech tomach), w której autor ten zebrał i opisał 50 różnych *ordines* (w Louvain w 1971 r. ukazała się kolejna edycja tego dzieła). W wielu ogólnych publikacjach liturgiści wspominają o *Porządkach* rzymskiej liturgii, np. A.G. MARTIMORT, *Les ordines, les ordinaires et les cérémoniaux*, Turnhout 1991; B. NADOLSKI (red.), *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1118–1121. Dla historii liturgii jednak najważniejszy wydaje się pierwszy *Ordo Romanus*, pochodzący z VII/VIII w., podający opis solennej Mszy papieskiej w dzień Zmartwychwstania Pańskiego. Wydanie krytyczne, wraz z obfitymi komentarzami: F. ATCHLEY, „*Ordo romanus primus*” with introduction and notes, London 1905.

⁷ O sakramentarzach piszą np.: M. METZGER, *Les sacramentaires*, Brepols 1994; J.W. BOGUNIOWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001 (ten drugi podaje historię nie tylko sakramentarzy, ale wszystkich ksiąg kształtujących liturgię rzymską przed XVI w., a więc także *Ordines Romani*, zwyczajników, etc.).

⁸ Szczegółowe omówienie historii ceremoniałów papieskich znajduje się w: B.K. KRZYCH, *Ceremoniał papieski. Historia i znaczenie*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/01/ceremonia-papieski-historia-i-znaczenie.html> (29.06.2011). W pierwszej części, dotyczącej ksiąg liturgicznych, korzystano głównie z tego opracowania.

⁹ Zob. A.J. NOWOWIEJSKI, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, t. III, Warszawa 1905, s. 146–149; B.K. KRZYCH, *Caeremoniale Episcoporum*, <http://www.nowyruchliturgiczny.pl/2009/06/z-kart-historii-caeremoniale.html> (29.06.2011).

¹⁰ Wznowione i poprawione *Caeremoniale episcoporum*, wydane po Soborze Watykańskim II staraniem bł. Jana Pawła II (1984 r.), jako *reimpressio emendata* (2008 r.), podaje uwagę, iż ceremoniał Piccolominiego i Marcelgo był w użytku aż do XX w., obecnie zaś służy jako pomoc w przygotowywaniu liturgii sprawowanych przez papieża: *Proemium*, s. 8: (...) *nostris quoque diebus, in caeremoniis Romani Pontificis usui remansit*.

1.2. Obecne księgi

Choć po II Soborze Watykańskim nie ukazało się wznowione wydanie papieskiego ceremoniału, mimo to pewne sytuacje wymagały przygotowania poszczególnych ksiąg liturgicznych (np. w związku ze śmiercią papieża, czy konklawe), jednak służyły one wyłącznie do użytku Kurii Rzymskiej.

Za sprawą Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych¹¹ opublikowane zostały, tym razem dostępne dla każdego (pierwszy raz w historii), księgi podające porządek obrzędów i ceremonii związanych ze śmiercią papieża, konklawe oraz rozpoczęciem posługi Piotrowej przez nowo wybranego papieża. Są to: *Ordo exsequiarum Romani Pontificis*, Watykan 2000, ss. 438; *Ordo rituum conclavis*, Watykan 2000, ss. 344; *Ordo rituum pro ministerii petrini initio Romae episcopi*, Watykan 2005, ss. 228.

Ten sam organ Kurii Rzymskiej sukcesywnie przygotowuje i publikuje w sieci internetowej broszury liturgiczne związane z każdą przygotowywaną liturgią papieską (Msze św., nieszpory, okolicznościowe celebracje)¹².

1.3. Komentarze i edycje krytyczne

Spośród wielu wznowień oraz szczegółowych opracowań, czy edycji krytycznych dawnych ksiąg liturgicznych, a w szczególności ceremoniałów papieskich lub pontyfikałów, na uwagę zasługuje dzieło, które zdaje się być najważniejszym, a mianowicie *Le Cérémonial papal de la fin du Moyen Âge à la Renaissance*, pieczołowicie wydane i opatrzone wyśmienitym komentarzem M. Dykmansa:

Tom I: *Le Cérémonial papal du XIIIe siècle* (1977 r.) — ceremoniał papieski z XIII w.

Tom II: *De Rome en Avignon ou le cérémonial de Jacques Stefaneschi* (1981 r.) — ceremoniał papieski zredagowany przez kard. J. Stefaneschiego;

Tom III: *Les Textes avignonnais jusqu'à la fin du grand schisme d'Occident* (1983 r.) — teksty zredagowane w czasie niewoli awiniońskiej papieża;

Tom IV: *Le Retour à Rome ou le cérémonial du patriarche Pierre Ameil* (1985 r.) — dzieło kard. P. Ameliego.

Praca ta była publikowana w Brukseli i Rzymie pod sztandarem Biblioteki Belgijskiego Instytutu Historycznego (znajdującego się w Wiecznym Mieście).

Ten sam autor (Dykmans) wydał także: *L'Oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première Renaissance*, gdzie analizuje dzieło A.P. Piccolo-

¹¹ O Urzędzie Papieskich Celebracji Liturgicznych zob. przyp. 4.

¹² Wszystkie te broszury dostępne są, jak to wyżej wspomniano, na stronie internetowej Urzędu: http://www.vatican.va/news_services/liturgycalendar/ns_liturgycalendar_it.html (29.06.2011).

miniego¹³. Praca ta stanowi tomy nr 293 i 294 opublikowane w 1980 r. (w Watykanie) w serii *Studi e Testi*.

Znajomość liturgii dworu papieskiego w czasach od Innocentego III do Bonifacego VIII zawdzięczamy także publikacji *The Ordinal of the papal court from Innocent III to Boniface VIII and related documents*, stanowiącej 22 numer serii *Spicilegium Friburgense* (Fryburg w Szwajcarii 1975). Autorem tego opracowania jest S.J.P. van Dijk.

Innym autorem pracującym nad średniowiecznymi papieskimi ceremoniałami jest B. Schimmelpfenning, który w Tybindze w 1973 r. wydał *Die Zeremonienbücher der römischen Kirche im Mittelalter*, zawierający wiele szczegółowych zestawień oraz tablic.

Ostatnim dziełem¹⁴, jakie tutaj przytaczamy, jest wspólna praca J. Nabuco i F. Tamburini, w której badacze podają szczegóły dotyczące ceremoniału papieskiego (nazwanego przez nich ceremoniałem apostolskim) sprzed pontyfikatu Innocentego VIII (papież ten przewodził Kościołowi w XV w.): *Le Cérémonial apostolique avant Innocent VIII* (Rzym 1966).

2. Publikacje

Liczne, choć rzadko znane szerszemu gronu, publikacje dotyczące liturgii papieskiej wydawane były przede wszystkim we Włoszech, najczęściej przez kapłanów należących do duchowieństwa diecezji rzymskiej lub piastujących pewne funkcje w papieskiej Kurii (ewentualnie przez innych kapłanów czy autorów przybywających dłuższy czas w stolicy chrześcijaństwa)¹⁵ Sytuacja ta nie uległa istotnym zmianom do dnia dzisiejszego.

2.1. Dawne¹⁶

Publikacje omawiające liturgię papieską wydawane były najczęściej w języku łacińskim lub włoskim, a więc w językach, w których do dziś rozmawia się w Wa-

¹³ Zob. powyżej, gdzie piszemy o dawnych papieskich księgach liturgicznych.

¹⁴ Całości może dopełnić jeszcze komentarz J. Catalaniego do ceremoniału papieskiego opracowanego przez Piccolominię, opublikowany w 1736 r.: *Sacrarum caeremoniarum sive rituum ecclesiasticorum S. Romanae Ecclesiae libri tres ab Ang. Patrizio ordinati... commentariis aucti*.

¹⁵ Stąd też wydaje się, że niemal wszystkie dzieła w języku łacińskim i języku włoskim publikowane były w Rzymie (Watykanie) — w przeciwnym wypadku zaznaczono inaczej.

¹⁶ Do dawnych publikacji zaliczamy tutaj wszystkie dzieła, które odnoszą się do liturgii papieskiej, jaką sprawowano przed reformami wprowadzonymi już w czasie II Soboru Watykańskiego, jak i po jego zakończeniu. Należy także odnotować, że pojawienie się książek (niebędących księgami liturgicznymi) wiąże się niewątpliwie z „otwartą” publikacją ceremoniału rzymskiego (papieskiego) w 1516 r.; zob. powyżej, gdzie piszemy o dawnych księgach papieskiego dworu.

tykanie (łacina nadal pozostaje oficjalnym językiem Kościoła). Poniżej znajduje się wybór literatury uporządkowany według języka publikacji.

2.1.1. Łacińskie

Jedną z pierwszych, jeśli nie pierwszą, publikacji podającą ceremonie „kaplicy papieskiej” jest dzieło G. z Ankony datowane na 1529 r., zatytułowane *De ritu et caeremoniis in Capella pontificia*. W tym samym roku miało się ukazać *De ritu sanctissimae Crucis Romano Pontifici praeferendae* A. Fivizzanego.

W 1580 r. mamy przynajmniej dwa dzieła J.W. Stephano: *De adoratione et osculatione pedum Romani Pontificis et levatione seu portatione ejusdem* oraz *De ritu tenendi fraenum et staphades summis pontificibus ab imperatoribus*.

Osiem lat później M.A. Mazzaroni wydaje *De tribus coronis Pontificis Romani nec non de osculo sanctissimorum pedum ejus*, zaś I.S. Valentini swoje *Osculatione pedum Romani Pontificis*.

Kilkanaście lat później (1610 r.) pojawia się *De sacra summi Pontificis Communione* (autor wyjaśnia pochodzenie obrzędu Komunii św. papieża, którą ów przyjmuje od tronu), napisane przez A. Roccę. W XVII w. mamy również dysertację J.J. Ciampiniego z 1686 r. zatytułowaną *Dissertatio historica an Romanus Pontifex baculo pastoralis utatur?*

Wiek XVIII to dzieła i autorzy, jak J.C. Batelli wraz ze swymi *Ritus annuae oblationis altaris maioris Basilicae Vaticanae in die Coenae Domini, explicatus et illustratus* oraz *Brevis enarratio sacrorum Rituum servatorum in aperiendo et claudendo portam sanctam Patriarchalis Basilicae Liberianae*, datowanymi na 1702 r. oraz Mayer piszący w 1718 r. o pocałunku stóp papieskich w *Osculum pedum Pontificis Romani*.

Nie można pominąć D. Georgiego, prałata domowego papieża Benedykta XIV, który zebrał liczne dokumenty i świadectwa w swym trzypięciotomowym *De liturgia Romani Pontificis in solemni celebratione Missarum* z 1731 r. Jest to jedno z najważniejszych i podawanych tutaj dzieł.

Oprócz tego możemy wymienić jeszcze następujące pozycje: J.A. Załuski, *Analecta historica de sacra, in die Natali Domini, a Romanis Pontificibus quotannis usitata ceremonia ensem et pileum benedicendi eaque munera principibus christianis mittendi* (1721 r.); P. Moretti, *Ritus dandi presbyterium Papae, cardinalibus et clericis nonnullarum Ecclesiarum Urbis* (podobnie 1721 r.); J. Fontanini, *Codex constitutionem, quas Summi Pontifices ediderunt in solemni canonisatione Sanctorum a Joanne XV ad Benedictum XIII* (dzieło z 1727 r.).

W tym samym wieku żył także F. Cancellieri, który pozostawił po sobie liczne dzieła¹⁷, w tym *De secretariis Basilicae Vaticanae veteris ac novae* z 1786 r.

¹⁷ Większość w języku włoskim — niektóre z nich wymieniamy poniżej.

Najznamienitsze XIX-wieczne dzieło to *Caeremoniale missae quae a Summo Pontifice ritu solemni celebratur*, wydane w Ratyzbonie w 1889 r. przez P.J. Rinaldiego-Bucciego (w rzeczywistości jest to stosunkowo krótki ceremoniał, który służył jako pomoc papieskim ceremoniarzom w przygotowywaniu solennych Mszy papieskich).

Ostatnie dzieło w języku łacińskim, jakie tu podajemy, to dotyczące liturgii sprawowanej w Bazylice Laterańskiej *Ordo officiorum Ecclesiae Lateranensis* autorstwa L. Fischera, wydane w 1916 r. w Monachium.

2.1.2. Włoskie

Dzieła w języku włoskim są równie liczne, jak te napisane po łacinie. Poczynając od najwcześniejszych, wypada nam wymienić: *Diario delle Funzioni Fatte dentro, e fuori del Conclave, auanti, e doppo la Creazione del Sommo Pontefice Allesandro Settimo* z 1655 r. (podpisane inicjałami S. di S. A. S. A. C.) oraz dziełko *La Rosa d'oro pontificia*, napisane przez K. Cartatiego w 1681 r.

Wiek kolejny był najobfitszy, jeśli chodzi o publikacje omawiające liturgię apostołską, a to za sprawą wspomnianego wyżej Francesca Cancellieriego, który pozostawił nam opis wielu różnych aspektów i elementów ceremonii papieskiego dworu w takich traktatach, jak¹⁸:

- *Descrizione de' tre pontificali che si celebrano nella Basilica vaticana per le feste di Natale, Pasqua e di San Pietro* (1788 r.) – „liturgia papieska w Bazylice św. Piotra w dniu Bożego Narodzenia, Wielkanocy oraz w uroczystość św. Piotra Apostoła”;
- *Descrizione delle cappelle pontificie et cardinalizie di tutto l'anno* (1790 r.) – „opis ceremonii kaplicy papieskiej i liturgii sprawowanej przez kardynałów”;
- *Storia de solenni possessi de Sommi Pontefici* (1802 r.) – „o rozpoczęciu Posługi Piotrowej”;
- *Descrizione delle funzioni della Settimana Santa nella Cappella Pontificia* (1818 r.) – „funkcje Wielkiego Tygodnia w czasie liturgii papieskich”

Z XVIII w. posiadamy także: *Gli abiti sacri del Romano Pontefice paonazzi e neri in alcune solemni Funzioni della Chiesa giustificati* (D. Georgi, 1731 r.) oraz *La rosa d'oro, che si benedice nella quarta Domenica di Quaresima dall Sommo Pontefice* (A. Baldassori, 1709 r.).

¹⁸ Dodatkowo jest on autorem takich dzieł, jak (mimo że nie dotyczą one *sensu stricto* liturgii papieskiej, jednak ze względu na obszernie fragmenty odnoszące się do niej, wymieniamy je): *Descrizione della Basilica Vaticana* (1788 r.), gdzie oprowadzając po Bazylice św. Piotra objaśnia kilka szczegółów liturgicznych; *Notizie sopra l'origine e l'uso dell'Anello Pescatorio e degli altri anelli ecclesiastici e specialmente del Cardinalizio che si consegna nel cincistoro segreto dopo la chibsvra ed apertura della bocca e l'assegna detitoli e delle diaconie e sopra il colore dell'abito de' Vescovi e de Cardinali regolari ed il barrettino e la barretta rossa data ai medesimi* (1823 r.) — m.in. o historii papieskiego Pierścienia Rybaka oraz innych pierścieniach używanych przez papieża.

Najbardziej znana XIX-wieczna publikacja to *Le Cappelle pontificie, cardinalizie e prelatizie*, autorstwa G. Moroniego (1841 r.); obok tego *Metodo che si pratica nella elezione del sommo pontefice — ossia, Ceremoniale del conclave, con la serie degli eminentissimi cardinali che lo compongono* nieznanego autora (wydane we Florencji).

Pozostaje nam tylko wspomnieć o pracy G.B. Menghiniego z 1904 r., gdzie autor w obszerny sposób wyjaśnia ceremonie solennej Mszy św. sprawowanej przez papieża: *Le solenni cerimonie della messa pontificale celebrata dal Sommo Pontefice*.

2.1.3. Francuskie

Trzy najistotniejsze publikacje francuskojęzyczne to dzieła G. Moroniego, publikowane w niewielkich odstępach czasu: *Manuel des cérémonies qui ont lieu pendant la semaine sainte et l'octave de pâques au Vatican* (przygotowana we współpracy z A. Mazzinellim, wydana w 1856 r. w Rzymie), *Fonctions papales à Saint-Pierre de Rome, pendant la Semaine Sainte* oraz *Histoire des Chapelles Papales* (obie drukowane w Paryżu, odpowiednio w 1845 i 1846 r.).

2.1.4. Niemieckie

Sztandarowy niemieckojęzyczny tytuł to słynne *Die feierliche Papstmesse und die Zeremonien bei Selig- und Heiligsprechungen*, napisane przez J. Brinktrinego. Wydanie pochodzące pierwotnie z Fryburga z 1925 r. doczekało się wznowienia w 1950 r. (Rzym).

Pozostali autorzy to np. W. Wichmann (ze swoim *Die Papstwahl, ihre Formen, historische und staatsrechtliche Entwicklung*, wydanym w 1872 r., miejscowość publikacji nieznaną), czy P.H. Herre, który napisał *Papsttum und Papstwahl* (Lipsk 1907 r.).

2.1.5. Angielskie

Papieska liturgia opisywana w języku angielskim to przede wszystkim C.M. Baggs, który jest autorem dwóch ważnych publikacji z 1839 r.: *The Papal Chapel Described* i *The Ceremonies of Holy-Week at the Vatican* (obie wydane w Rzymie).

W temacie konklawe zasłużył się W.C. Cartwright, pisząc swe *On the Constitution of Papal Conclaves*, wydane w Edynburgu w 1868 r.

Dodatkowo można wspomnieć o tłumaczeniu pracy F. Cancellieriego o ceremoniach i obrzędach Wielkiego Tygodnia w czasie kaplic papieskich: *The Ceremonies of the Holy Week in the Papal Chapel* (Rzym, 1867 r.)¹⁹

2.1.6. Polskie

Niestety, nie istnieje żadne dzieło w języku polskim, które bezpośrednio odnosiłoby się do liturgii sprawowanej przez Wikariusza Chrystusowego. Byłoby jednak

¹⁹ Tytuł oryginalny: *Descrizione delle funzioni della Settimana Santa nella Cappella Pontificia* (1818 r.), zob. powyżej o publikacjach włoskojęzycznych.

niestosownym nie wymienić nazwiska bł. abp A.J. Nowowiejskiego, męczennika II wojny światowej, który w swym monumentalnym *Wykładzie liturgji Kościoła katolickiego* (tomy od I do IV publikowane w latach 1893–1916 w Warszawie; tom V, dotyczący Mszy św. został wydany pośmiertnie w 1992 r., ponownie drukowany w 2001 r.)²⁰, mówiąc o wielu elementach, głównie takich, jak szaty i sprzęty liturgiczne, a także o ceremoniach Mszy św., umieścił wiele informacji, z których wyłania się wyraźny obraz (przede wszystkim) przebiegu Mszy św. sprawowanej solennie przez papieża²¹ (oprócz tego omawia on np. szaty własne papieża²², czy podaje barwny opis Mszy papieskiej wg pierwszego *Ordo Romanus*²³).

2.2. Współczesne

Współcześnie służba Boża Papieskiego Domu (na Dworze Papieskim)²⁴ jest tematem dość rzadko podejmowanym przez badaczy liturgii. Niemniej od 2005 r. (wybór kard. Josepha Ratzingera na Biskupa Rzymu), a tym bardziej od 2007 r. (prałat Guido Marini powołany na Mistrza Papieskich Ceremonii) zainteresowanie papieskimi ceremoniami wzrosło (w związku ze zmianami, które zaszły w liturgii papieskiej)²⁵; 2005 r. stał się także momentem współczesnej refleksji nad niektórymi obrzędami charakterystycznymi dla Kurii Rzymskiej.

2.2.1. Urząd Papieskich Celebracji Liturgicznych²⁶

W roku śmierci Jana Pawła II oraz wyboru na Stolicę Piotrową Benedykta XVI (2005) opublikowana została praca: *Sede Apostolica vacante. Storia – legislazione – riti. Luoghi e cose*, która składa się z artykułów omawiających takie tematy, jak śmierć, pogrzeb, konklawe i wybór papieża, jak i okres *sede vacante*.

²⁰ Staraniem Instytutu *Summorum Pontificum* od 2009 r. publikowane są wiernie przedruki ww. dzieła. Do tej pory ukazały się pierwsze dwa tomy. Według zapowiedzi ukazać się mają wszystkie tomy *Wykładu* oraz inne, pomniejsze dzieła arcybiskupa, gdzie autor omawia funkcje liturgiczne poszczególnych ministrów ołtarza w czasie odprawiania różnych form Mszy św., czy podczas uroczystości roku liturgicznego.

²¹ Staraniem portalu internetowego *Caeremoniale Romanum — Liturgia et mores Curiae Romanae* opublikowane zostało w 2010 r. opracowanie w formie *e-book*, w którym zebrane i opracowane zostały wszystkie fragmenty tomu V, w których znajdujemy opis solennej Mszy papieskiej, jaką sprawowano za życia abp. Nowowiejskiego. Na 42 stronach jesteśmy więc niejako oprowadzani przez błogosławionego po ceremoniach sprawowanych według tradycji Kościoła rzymskiego. Opracowanie można pobrać na dysk twardy jako plik pdf z poniższego adresu: <http://www.caeremonialeromanum.com/p/publications.html> (29.06.2011).

²² T. II, s. 459–468.

²³ T. V, s. 158–165.

²⁴ Zob. przyp. 5.

²⁵ Zob. MARINI, *dz. cyt.*, s. 32–43.

²⁶ W naszym wyborze i opisie podążamy za: J. STEFAŃSKI, *Publikacje Urzędu Papieskich Nabożeństw Liturgicznych wydane przez abp. P. Mariniego*, „Liturgia Sacra” 13 (2007), z. 1, s. 225–229; B. KRZYCH, *Publikacje Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych — Kaplica „Redemptoris Mater” oraz ryt „Resurrexit”*, <http://www.nowyruchliturgiczny.pl/2010/09/publikacje-urzedu-papieskich-celebracji.html> (29.06.2011).

W tym samym roku abp P. Marini (wtedy jeszcze ceremoniarz papieski²⁷) wydał swoje *Liturgia e bellezza. Nobilis pulchritudo. Memoria di una esperienza vissuta nelle celebrazioni liturgiche del Santo Padre*²⁸, gdzie omawia m.in. „liturgię i piękno w odnowie obrzędów papieskich”, czy „piękno w znakach liturgicznych Biskupa Rzymu”

Rok następny (2006) to *Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Benedetto XV*, gdzie omówione są pod względem historycznym i teologicznym obrzędy rozpoczęcia pontyfikatu (koronacji papieża) oraz objęcia w posiadanie Bazyliki Laterańskiej. Zrelacjonowane zostały także obrzędy z udziałem Benedykta XVI.

W 2007 r. ukazało się *Sede Apostolica vacante. Eventi e celebrazioni, aprile 2005*, będące ok. dwukrotnie obszerniejszą wersją publikacji z 2005 r., ubogaconą o wydarzenia związane z śmiercią bł. Jana Pawła II oraz wyborem Benedykta XVI przez kardynałów zebranych na konklawe.

Ponadto ukazała się (także w 2007 r.) publikacja zbierająca artykuły dotyczące Wielkiego Jubileuszu Roku Pańskiego 2000, czyli *Magnum Iubilaeum. Trinitati Canticum* (jest to najobszerniejszy tytuł opracowany staraniem Urzędu Papieskich Celebrazji Liturgicznych — liczy on ok. 1200 stron).

Ten sam rok (2007) to dwa mniejsze tytuły: *Il Percorso di Teologia e Spiritualità della Cappella «Redemptoris Mater»* oraz *La nuova icona Acheropita di Cristo Salvatore per la liturgia papale nella Domenica di Pasqua*. W pierwszym znajdujemy omówienie i prezentację kaplicy papieskiej *Redemptoris Mater*²⁹; w drugim opis nowej ikony Chrystusa Zbawiciela (tzw. *Archeiropoietos*, gr. ἀχειροποίητα) czczonej w czasie obrzędu *Resurrexit*³⁰ w Niedzielę Wielkanocną.

2.2.2. Pozostałe publikacje

Bezapelacyjnie najważniejszym współczesnym dziełem o liturgii papieskiej (takiej, jaką sprawowano w przeddzień Soboru Watykańskiego II) jest szczegółowa i wyczerpująca praca U. Nersingera zatytułowana *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof*, gdzie autor omawia wszystkie elementy ceremonii sprawowanych przez widzialną głowę Kościoła (od hierarchii Dworu Papieskiego, poprzez zwyczaj *conclave* do obrzędów solennej Mszy św. oraz innych nabożeństw, czy wreszcie ceremonii w całym roku kościelnym, *etc.*). Pierwszy tom dzieła ukazał się w Bonn w 2010 r. i zawiera liczne ilustracje, jak i niebywale obfitą bibliografię

²⁷ Zob. przyp. 4.

²⁸ Polskie tłumaczenie ukazało się w Pelplinie w 2007 r. pt. *Liturgia i piękno. Nobilis pulchritudo*.

²⁹ Wirtualną podróż po kaplicy można odbyć na stronie internetowej Stolicy Apostolskiej: http://www.vatican.va/redemptoris_mater/index_en.htm (29.06.2011).

³⁰ Urząd Papieskich Celebrazji Liturgicznych umieścił na swych stronach studium dotyczące obrzędu: http://www.vatican.va/news_services/liturgy/details/ns_lit_doc_20091127_resurrexit_it.html (29.06.2011).

(ponad 800 pozycji, nie tylko książkowych, ale też multimedialnych, jak kasety wideo, płyty DVD)³¹.

Pozostałe publikacje to np.: G. Marini i *Stuga liturgii*, wydane w Warszawie w 2010 r.³² (omówienie zmian w liturgii papieskiej Benedykta XVI, krótkie biografie prałata G. Mariniego oraz kard. Enrico Dantego, jeden z wykładów mons. G. Mariniego pt. *Wstęp do ducha liturgii* oraz kilka innych informacji dotyczących głównie współczesnego kształtu liturgii apostołskiej, a także tłumaczenie na język polski kilku pierwszych wywiadów z obecnym Mistrzem Papieskich Ceremonii), czy *Tu es Petrus — e-book* wydany staraniem portalu internetowego *Caeremoniale Romanum — Liturgia et mores Curiae Romanae*, gdzie zebrano i opracowano artykuły ks. dr. hab. J. Stefańskiego z lat 1997–2008 dotyczące liturgii papieskiej, w szczególności sprawowanej przez Jana Pawła II w czasie jego licznych pielgrzymek³³

Wiele cennych informacji znajduje się w *Dictionnaire historique de la Papauté* zredagowanym w 1994 r. pod przewodnictwem P. Levillaina (opublikowany w Paryżu).

3. Dzienniki

Pamiętniki lub dzienniki ceremoniarzy papieskich stanowią osobną grupę — są one zarówno ważnym świadectwem, jak i źródłem poznania wielu szczegółów liturgii sprawowanej w Wiecznym Mieście przez kolejnych następców św. Piotra.

Do najważniejszych możemy zaliczyć:

— *Księgę not* Jana Burckarda³⁴, wydaną przez E. Celaniego pod tytułem *Johannis Burckardi Liber notarum* (w Città di Castello et Bologne)³⁵, podążającą za ewolucją liturgii papieskiej za pontyfikatów Innocentego III oraz Aleksandra VI;

³¹ Bardziej szczegółowe informacje o tym tytule zob. B. KRZYCH, *Prezentacja książki Ulricha Nersingera — „Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof”*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2010/08/prezentacja-ksiazki-ulricha-nersingera.html> (29.06.2011).

³² Zob. przyp. 4.

³³ Zob. B. KRZYCH, *Pierwsza publikacja „Caeremoniale Romanum” — Ks. Jerzy Stefański, „Tu es Petrus”*, http://www.caeremonialeromanum.com/2010/07/pierwsza-publicacja-caeremoniale_16.html (29.06.2011); TENŻE, *The first publication of „Caeremoniale Romanum” — Fr. Jerzy Stefański, „Tu es Petrus”*, <http://www.caeremonialeromanum.com/2010/07/first-publication-of-caeremoniale.html> (29.06.2011). Więcej o artykułach zawartych w tej publikacji piszemy poniżej.

³⁴ Jeden z najstarszych ceremoniarzy papieskich; to właśnie on, wraz z Piccolominim, opracował *Ordo missae* (opublikowane w 1498 r. pod nazwą *Ordo missae secundum consuetudinem Romanae Ecclesiae*), stanowiące swego rodzaju pomost pomiędzy średniowiecznym *Porządkiem mszy* a *Mszą* Rzymskim wydanym przez św. Piusa V w 1570 r.; zob. B. NADOLSKI, *Ordo missae, ordinarius missae*, w: TENŻE (red.), *Leksykon*, s. 1116. Życiorys Burckarda oraz komentarze jego prac: L. THUASNE, *Johannis Burckardi argentinensis, capelle pontificie sacrorum rituum magistri, Diarium sive rerum urbanarum commentarii (1483–1506)*, Paris 1883–1885.

³⁵ Jako część *Rerum Italicarum Scriptores* (nr 32, I, 1–2) z lat 1907–1913 (całość kolekcji ukazywała się w latach 1906–1932).

— Dzienniki E. Dantego³⁶, przechowywane w archiwum Urzędu Papieskich Celebrazji Liturgicznych, jak np. *Diario del Conclave di Giovanni XXIII* (noszące oznaczenie nr 0287)³⁷

Nie można zapominać o innych papieskich ceremoniarzach, którzy także zostawili po sobie „liturgiczne notatki”, jak np. P. de Grassi, którego dzienniki obrazują liturgię papieską, gdy Stolicę Piotrową piastowali Juliusz II oraz Leon X³⁸.

4. Artykuły

Ze względu na sporą ilość artykułów w różnych językach (a także z powodu tego, iż polska bibliografia artykułów dotyczących liturgii papieskiej jest nadzwyczaj uboga), podajemy tylko niektóre, szczególnie te, które można uznać za najistotniejsze dla rozwoju badań i studiów nad liturgią papieską³⁹:

- F. Quoëx, *Du cérémonial papal au missel romain: rites eucharistiques* opublikowane w *Vénération et administration de l'Eucharistie* (materiały z drugiego kolokwium CIEL⁴⁰, które miało miejsce w Notre-Dame du Laus w 1996 r.), opublikowane w Paryżu w 1997 r. Autor, ukazując tam zawartość ceremoniału papieskiego A.P. Piccolominiego, udowadnia, że liturgia papieska miała znaczący wpływ w kształtowaniu się liturgii miast biskupich, a co za tym idzie, liturgii we wszystkich kościołach parafialnych świata;
- J. Nabuco, *La liturgie papale et les origines du cérémonial des évêques*, znajdujące się w pierwszym tomie *Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg*, wydane w Rzymie w 1948 r. (tom I). Autor, purpurat z Brazylii, podobnie jak ks. Quoëx, analizuje wpływ liturgii papieskiej i ceremoniału papieskiego na wydany pierwszy raz w 1600 r. *Caeremoniale episcoporum*;
- M. Andrieu, *Le missel de la chapelle papale à la fin du XIIIe siècle*, które umieszczone zostało w *Miscellanea Francesco Ehrle*, opublikowanego jako 38 tom

³⁶ Prefekt Świętej Kongregacji Ceremoniału od 1947 r., późniejszy kardynał, krótką biografią podaje: MARINI, *dz. cyt.*, s. 82–83.

³⁷ Zob. S.M. MAGGIANI, *Dall'Ordo ad coronandum Summum Pontificem Romanum all'Ordo Rituum pro Ministerii Petrini initio Romæ Episcopi*, w: UFFICIO DELLE CELEBRAZIONI LITURGICHE DEL SOMMO PONTEFICE, *Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Benedetto XVI*, Città del Vaticano 2006, s. 150.

³⁸ Zob. M. DYKMANS, *Paris de Grassi*, EL (1982), nr 96; (1985), nr 99; (1986), nr 100; pismo to, od początku posiadające wielką renomę, ukazuje się nieprzerwanie od 1887 r. w Rzymie.

³⁹ U. NERSINGER (zob. powyżej, gdzie piszemy o innych współczesnych publikacjach dotyczących papieskich ceremonii) podaje w swej pracy *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof*, s. 512–527, listę ok. czterystu artykułów odnoszących się pośrednio lub bezpośrednio do teologii, historii i obrzędów liturgii sprawowanej przez papieży wszystkich wieków.

⁴⁰ Pełna nazwa to *Centre International d'Études Liturgiques* (Międzynarodowe Centrum Studiów Liturgicznych). Stowarzyszenie organizujące wykłady i konferencje, jak i podejmuje studia nad tzw. nadzwyczajną formą rytu rzymskiego.

Studi e Testi (Watykan 1924), gdzie zasłużony dla badań liturgicznych autor opisuje ceremonie apostolskie sprzed awiniońskiego wygnania papieży;

- P.M. Gy, *L'unification liturgique de l'Occident et la liturgie de la Curie Romaine* z 59 numeru *Revue des sciences théologiques et philosophiques* (Paryż 1975), gdzie znany liturgista pisze o unifikacji liturgicznej na Wschodzie i wpływie zwyczajów Kurii Rzymskiej na jej przebieg;
- H. Schmitz, *Einleitung zum Motu Proprio „Pontificalis Domus” z Kurienreform* (stanowiącego 10 numer *Nachkonziliare Dokumentation*), drukowanego w Trewirze w 1968 r. Autor omawia sytuację po dokumencie „z własnej inicjatywy” (motu proprio) papieża Pawła VI dotyczącą organizacji tzw. rodziny papieskiej i Dworu Papieskiego (zamienionego na Dom Papieski)⁴¹;
- G.G. Willis, *Roman Stational Liturgy*, opublikowane w *Further Essays in Early Roman Liturgy* (50 pozycja z *Alcuin Club Collections*, Londyn 1968) — obszerna prezentacja rzymskiej liturgii stacyjnej (pod przewodnictwem papieży).

Z artykułów w języku polskim podajemy te, których autorem jest ks. dr hab. Jerzy Stefański, który współpracował z Urzędem Papieskich Celebracji Liturgicznych, a także odpowiadał za przygotowanie (pod względem liturgicznym) siedmiu z ośmiu pielgrzymek bł. papieża Jana Pawła II do Polski⁴²:

- *Liturgia V pielgrzymki Ojca Świętego Jana Pawła II do Polski (31.V. – 10.VI. 1997 r.)*, „Liturgia Sacra” 3 (1997), z. 2, s. 25–32. Autor omawia bliższe oraz dalsze przygotowanie liturgiczne oraz sam przebieg pielgrzymki;
- *Wizyta apostolska Ojca Świętego Jana Pawła II w Polsce w dniach 5–17 czerwca 1999 r. Refleksje liturgiczne*, „Trzecie Tysiąclecie” 3 (1999), z. 3–4, s. 32–73. Autor wskazuje na kilka szczegółów związanych z przygotowaniem papieskiego mszału „pielgrzymkowego”, z celebracjami Mszy św. oraz obrzędami beatyfikacji oraz kanonizacji, jak i odnosi się do innych nabożeństw, uwypuklając także maryjny charakter całej pielgrzymki, opisując wreszcie szczegółowo wszystkie z dziesięciu specjalnie przygotowanych ołtarzy, na których Jan Paweł II sprawował Najświętszą Ofiarę;
- *Jan Paweł II — pielgrzymujący pasterz świata*, w: B. Walczak (red.), *Jan Paweł II — człowiek i dzieło. Materiały z konferencji naukowej „Uniwersytet Janowi Pawłowi II”*, Poznań UAM, 26 kwietnia 2001 roku, Poznań 2001, s. 91–112. Autor opisuje „papieski styl liturgicznego pielgrzymowania” Jana Pawła II, a także skupia się na głównych jego duchowych elementach;
- *Liturgia pogrzebu papieża. W rocznicę śmierci Jana Pawła II (1978–2005)*, w: M. Olczyk, P. Podeszwa (red.), *Evangelizare pauperibus*, Gniezno 2007, s. 375–391. Autor w historycznym i teologicznym ujęciu przedstawia obrzędy związane ze śmiercią papieża na podstawie tych, jakie sprawowały się w 2005 r. po śmierci Jana Pawła II;

⁴¹ Zob. przyp. 5.

⁴² Zob. powyżej, gdzie mowa o innych współczesnych publikacjach na temat liturgii papieskiej.

- *Stolica Apostolska Sede Vacante. Wybór Benedykta XVI*, w: S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski (red.), *Introibo ad altare Dei. Księdzu Profesorowi St. Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, Kraków 2008, s. 285–298. Autor, podobnie jak wyżej, wyszczególnia elementy obrzędów związanych z wyborem papieża, a więc tzw. konklawe (na podstawie tego, jakie odbyło się po śmierci i pogrzebie Jana Pawła II);
- *Początek pontyfikatu Benedykta XVI. Obrzędy i zwyczaje*, „Teologia Praktyczna” 8 (2007), s. 77–91. Autor wyjaśnia obrzędy, rytury i zwyczaje związane z rozpoczęciem Piotrowej posługi, jak i objęciem w posiadanie Katedry Laterańskiej, na podstawie wydarzeń z 2005 r., mających miejsce po wyborze Benedykta XVI na Biskupa Rzymu;
- *Publikacje Urzędu Papieskich Nabożeństw Liturgicznych wydane przez abp P. Mariniego*, „Liturgia Sacra” 13 (2007), z. 1, s. 225–229. Autor prezentuje siedem publikacji (księgi liturgiczne oraz prace zbiorowe)⁴³, które ukazały się staraniem Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych (w czasie, gdy na jego czele stał abp P. Marini).

5. Pozostałe

Naszą krótką listę zakończymy wskazaniem niektórych prac podejmowanych w ramach działania portalu *Caeremoniale Romanum – Liturgia et mores Curiae Romanae*⁴⁴, gdzie opublikowany został w dwóch językach artykuł o historii i znaczeniu ceremoniału(ów) papieskiego(ich)⁴⁵, a także (do tej pory) ukazały się dwa numery biuletynu⁴⁶ (redagowanego w języku angielskim), gdzie publikowane są m.in. fragmenty dawnych dzieł o liturgii papieskiej (wiele z nich wymieniono wyżej), czy własne studia (jak studium o historii i znaczeniu ceremoniału[ów] papieskiego[ich]).

Wszystkie publikacje (książki, artykuły, prace edytorskie, *etc.*) wydawane w ramach działalności wspomnianego wyżej portalu zebrane są w sekcji zatytułowanej *Publikacje*⁴⁷

⁴³ Zob. powyżej, gdzie mowa o współczesnych księgach liturgicznych, a także o współczesnych publikacjach dotyczących liturgii apostołskiej.

⁴⁴ Adres internetowy: www.caeremonialeromanum.com (30.06.2011).

⁴⁵ Autorstwa B. Krzycha. Artykuły znajdują się w tych miejscach w sieci internetowej: w języku polskim: <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/01/ceremonia-papieski-historia-i-znaczenie.html> (30.11.06); w języku angielskim: <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/07/papal-ceremonial-history-and-meaning.html> (30.06.2011).

⁴⁶ Numer pierwszy: <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/04/caeremoniale-romanum-bvllletin.html> (30.06.2011); numer drugi: <http://www.caeremonialeromanum.com/2011/07/bvllletin-iimmxi.html> (11.07.2011).

⁴⁷ <http://www.caeremonialeromanum.com/p/publications.html> (1.07.2011).

6. Zakończenie

Choć na pierwszy rzut oka wydawać by się mogło, że literatura dotycząca liturgii papieskiej jest dość skromna, czy wręcz uboga (szczególnie w Polsce), to jednak nasza nieco pobieżnie sporządzona lista, obejmująca najważniejsze dzieła (księgi liturgiczne, książki, artykuły, dzienniki ceremoniarzy papieskich i inne publikacje), pokazuje, że tak naprawdę temat jest dość głęboko opracowany. Niestety, wiele z wymienionych wyżej publikacji (szczególnie współczesnych) pozostaje niedostępnych dla wielu ludzi (szczególnie Polaków) zainteresowanych historią, teologią czy tradycjami związanymi z liturgią sprawowaną przez kolejnych następców św. Piotra, aż do dnia dzisiejszego.

Autor, podając ogólny wybór bibliografii, pragnie choćby w niewielkim stopniu przybliżyć omawianą przez nie tematykę wszystkim zainteresowanym sprawami obrzędów świętych i miłującym liturgię Kościoła katolickiego.

The introductory set of reference bibliography for research on the Papal liturgy

Summary

It may first seem that history, theology, ceremonies and the customs of the Papal liturgy, and their impact on sacred rites celebrated everywhere in the world over the centuries of the Church have not been researched by scientists. This is but misbelief.

Extremely important research has been conducted for the past decades (with the special mention deserved by Professor M. Dykmans; the publications of the contemporary Papal Office of Liturgical Celebrations are also important), which is undoubtedly owed to the development of liturgical sciences initiated by the liturgical movement.

Sadly, Polish bibliography is very modest indeed — besides works of Archbishop A.J. Nowowiejski (*Wykład liturgii Kościoła katolickiego*) and articles written by Fr Professor Jerzy Stefański PhD hab., we seem to have no noteworthy publications. Since 2010, there have been attempts to bring in new air (publications or audiovisual aids), which has been initiated by a new website (www.caeremonialeromanum.com) *Caeremoniale Romanum — Liturgia et mores Curiae Romanae*.

In order to explain the subject to Polish readers, we feature some introductory publications for research on the Papal liturgy. The available sources may comprise four main categories: Liturgical books, Publications, Articles, Diaries of Papal Masters of Ceremonies

The above categories may be split into subcategories, depending on topics touched, e.g. into language or thematic.

The Papal liturgy is to be further explained in Polish liturgical writings, all the more that the late 1990s and early 2000s have been marked by the reign of the Great Pole — blessed Pope John Paul II. Let the article be the incentive to further study.